

Горан Хаџи-Боричић
ПРОГОВОРИ ДА ТЕ ВИДИМ

Л И Н Г В И С Т И Ч К Е Е Д И Ц И Ј Е

Едиција ПОПУЛАРНА ЛИНГВИСТИКА

Књига 19

Уредник

Зоран Колунџија

© ИК *Прометеј*, Нови Сад, 2023.

Горан Хаџи-Боричић

ПРОГОВОРИ ДА ТЕ ВИДИМ

ШТА ТВОЈ ГОВОР ГОВОРИ О ТЕБИ?

ПРОМЕТЕЈ

Нови Сад

Не можеш бити светски, а да ниси свој.

Патријарх српски Порфирије

Реч аутора

Поштовани читаоци,

Пред вама је књига размишљања о језику и поводом језика, настајала у протекле три године на страницама *Илустроване политике*, једног сасвим старомодног, што ће рећи пристојног и културног, породичног магазина. У рубрици која се звала (а надамо се да ће се и у будућности тако звати) *Не само о језику*, ваш аутор је добио прилику да изнесе све оно што га „жуља” у нашој језичкој пракси, као и да образложи неке своје ставове и мишљења који се разликују од званичне језичке политике.

Речи патријарха Порфирија узете су за мото ове књиге, јер осликавају управо оно што је идеја водиља њеног аутора, како у раду са ђацима, тако и у овде изнетим новинским текстовима. Поглед пун злобе и зависти, упрт у туђе двориште, раније је био одлика наших суседа, а не наша. Комшије то раде и даље, али ствари су се ипак промениле, сада и ми на себе гледамо са самопрезиром, јер је увек неко негде тамо лепши, бољи и вреднији од нас. Наравно, неко то сигурно јесте, али није баш свако и није баш толико. Полазећи од језика, ми покушавамо да покажемо да и те како имамо шта да понудимо свету, како кроз историју, тако и у садашњем тренутку. Ако после читања ове књиге барем понеко свој језик, народ и земљу сагледа неким другим очима, онда је имало смисла писати је.

Други мотив да се уопште пишу овакви текстови јесте покушај да се људи наведу да мисле својом главом. Многе ствари обављамо по аутоматизму, не питајући се да ли постоји неко боље или квалитетније решење. У свакодневном говору користимо противуречне исказе, а да и не трепнемо. Рецимо, од ове године у средње школе уводи се Геополитика као „обавезни изборни предмет”. То му дође нешто као „...и Бог створи Адаму Еву, те му рече: ево ти жене, па бирај”. У књизи ћете наћи још примера, овај је најновији. Није из Библије него из Министарства просвете, али јесте глупост библијских размера.

На крају, да споменемо и то да су текстови претрпели незнатне измене у односу на оне објављене у породичном недељнику. Мало су стилски дотерани, мало су проширени јер нема просторног ограничења као у новинама, можда су мало мање политички коректни – све на душу аутора. Не морају се читати по реду, осим текстова из два и три наставка. Заправо, не морају се читати уопште, али кад почнете – просто ћете морати да наставите.

Срдачно ваш,
Горан Хаџи-Боричић

Проговори да те видим

Радња се дешава, рецимо, у Земуну. Старија госпођа се враћа с пијаце и на степеништу зграде у којој станује наиђе на момка како пуши.

– Сине, шта то тако необично мирише?

– Ниш’а, кево, мало вутра, ово-оно... – одговара Земунац на земунском.

– Ш’о, је’ ти смета?

– Не, али мојне на тонбе! – брижно одговара бакица.

Шта (ш’а?) производи (о)смех у горњој причи? Наравно, несклад: између онога што смо очекивали и онога што се стварно догодило, између онога што изазива женину бригу и онога што би требало да је много више брине, између њених година и начина на који се изражава. Било би подједнако непримерено да је била у мини сукњи и на високим потпетицама.

Разговори о језику никада нису разговори само о језику, у њима често има доста психологије. Овога пута желимо да укажемо на везу између језика и структуре личности: шта о некоме може да нам каже избор речи које користи, као и начин на који их уобличава и изговара? Усредредићемо се на четири најчешће појаве:

– употреба жаргонизама и шатровачког говора

– употреба псовки

– употреба страних речи и израза

– инсистирање на језичком чистунству (језички *пуризам*).

1. Да се подсетимо: жаргон (фр. *jargon* – покварен, неразумљив, посебан говор) настао је, тврде неки, још у 12. веку као скривени говор најнижих друштвених слојева (лопова, превараната, проститутки) са јасним циљем да се разговара односно договара у маси, јавно, а да те околина (наравно, најпре могуће жртве и полиција) не разуме. Слично важи и за шатровачки говор испремештаних слогова (вашарска или циркуска шатра, са свом оном гужвом и галамом, представља идеално место за *посао*). У сваком језику света ово је његов најживљи део, онај који се најбрже мења и стално обогаћује новим изразима. У прошлом веку изашао је из илегале и стекао право грађанства, али је остао везан за одређене друштвене групе – најпре за ону из које је потекао, потом за младе који су свуда доносиоци промена, напоследку за људе одређеног занимања којима је превасходни циљ да се брже споразумеју међу собом, а не да околина буду неразумљиви (тзв. професионални жаргон – лекара, правника, занатлија и сл.).

Жаргон је често веома духовит и сликовит, и зато га многи радо користе. Међутим, ако то чините више него што је то примерено вашим годинама, друштвеном положају, образовању, занимању и делатности коју обављате – ви шаљете поруку, најједноставније речено, да бисте да будете неко други/нешто друго. Када пубертетлије говоре о маторцима (фосили, диносауруси), пандурима (кљунови, дротови), шани, шорки, вутри, гудри итд – јасно је да желе да делују одраслије и опасније. Ако нисте више тако млади, и живите мирним и помало досадним грађанским животом, ваша потајна жеђ за авантурама и прохујалом младошћу избија кроз говор који, као – авај! – и толико тога још, вама више суштински не припада.

2. Српски је у много чему богатији од других језика, па тако и у псовкама. Неки језички сиротани немају чак ни посебан израз за псовку, него је зову *лоша реч*, *ружна реч* и сл. А ми, ето, имамо и посебно паковање за сочне садржаје! Псовка је пАсовка или пасја реч, реч која се упућује псету или некоме кога тако третираш (реч *пас* и иначе често има негативан призвук, а *псето* га још појачава), или и сама личи на псећи „говор” (– *Много лајеш!* – значи да треба да обратиш пажњу на свој речник). Над чиме треба да се замисле сви који псују?

Најпре, над својим изражајним способностима: 1. Лепо 2. Лепо, бре 3. Лепо, у п. м! Ако су ово ваши степени поређења, крајње је време да прочитате неку књигу. И да престанете да гледате домаће филмове – кад год запне, неки од ликова сочно опсује и ето смеха – некоме је стварно смешно, али некоме је стварно непријатно.

Ако из вас пречесто излазе псовке односно ружне и грубе речи, то значи да оне у вама и обитавају у великим количинама. Негде можете чути и став да лоше/ружне речи указују на лошу/ружну душу... Није увек тако, али како је онда? Погледајте децу, сва она пролазе кроз *псовачки* период – освајају један забрањени простор, скрећу пажњу на себе, скандализују одрасле... А колико ви имате година?

3. Ако будете имали *рекреацију*, знајте да је то због *малигана* – овако ме је својевремено испратила једна старица што *наместа коске*, после свог третмана. Наредног јутра, бол у леђима помогао ми је да схватим да је мислила на *реакцију* због *лигамената*; стара сељанка трудила се да користи стране речи, да би оставила утисак на професора из престонице.

Често се говори о употреби туђица, и тамо где треба и где то не треба чинити. Свима је јасно да се оне не могу сасвим избећи, али пожељно је, када год је то могуће, предност дати

домаћој речи. Поготово када нисте баш сасвим сигурни у значење оне стране. Али, шта ћемо са онима који добро баратају речима, и страним и домаћим, али им је некако она страна слађа, отменија, шта ли? Шта то говори о њима?

Не треба бити баш Фројд те прочитати њихово незадовољство собом, својим класним па и националним пореклом, образовним нивоом – својим или своје породице. И не треба бити Јунг како би се увидело да су се определили за спољашњи ефекат који *засењује простоту* од које би да побегну – зато што из ње потичу или зато што је презиру, сасвим је свеједно. Комплекс, ниже или више вредности, остаје комплекс...

4. ...односно, *потиснути садржај свести*, рекли би језички чистунци. И били би у праву, јер реч *комплекс* јесте латинизам. Невоља је у томе што га може заменити тек синтагма од три домаће речи; с обзиром да је и *синтагма* страна (грчка) реч, преводива са најмање пет домаћих (*група речи са заједничком функцијом*), очљиво је да инсистирати на домаћим речима није увек практично (*функција, инсистирати, практично?*). Ако неко ипак упорно настоји да се служи само домаћим речима, по цену да изгуби и време и саговорнике, шта то говори о њему?

Претеривање у чистоћи било које врсте указује на стални осећај заправоности, грешности, несавршености, незадовољства. Многи од вас су гледали ону америчку серију о детективу који је болесно опседнут хигијеном; нимало случајно, аутори су му дали име *Монк* (монах, усамљеник). Свако од нас има потребу да се повремено осами, али човек је у својој суштини друштвено биће, и потребни су му други људи. Ако ништа друго, да би се живот наставио, неопходан му је барем још један појединац. Одлазак у крајност сасвим сигурно не зближава и не повезује људе, напротив.

Бити језички чистунац заиста је узалудан посао. Ни у прошлости, а поготово не данас, у време масовних комуникација (*comunicare*/комуникаре – са-обраћање, са-општавање, позаједничење), сасвим је извесно да не постоји језик који није претрпео утицај неког другог језика (наравно, од око седам хиљада језика на планети, мислимо на неколико десетина оних значајнијих).

.....

Знате ли како у лингвистици зову оне који инсистирају на језичкој чистоти? Пуристи (лат. *purus* – чист). Ако њих пита-те, тај чисти латинизам, па то је чиста пакост!

Умљани и Бачкуље

Навика је друга природа, макар била и неприродна!

Једна уличица на београдском Душановцу зове се *ЉубиЧка*. Иза њеног имена крије се (врло успешно, рекли бисмо) сеоце Љубић, поприште битке из Другог српског устанка, место погибије славног Танаска Рајића. Када је тако, будући да се град зове Пећ, зашто се онда не каже *ПеЧка* патријаршија? *НемањиЧка* Србија? И даље: Пећка – мала пећ? Зар није Немањићка – госпођа Немањић? Где и како нестане то словце „с”, због наводне тежине изговора групе „ћс”, у језику који трпи и четири и пет узастопних сугласника – скрнавити, смрвити, стршљен, скрбник – немањићски храбро!?

Испод пијаце Ђерам, напредо са чувеним Булеваром, пружа се улица ЂаковАчка. Ђаково у Славонији даје Ђаковску (Таково – Таковску), а Ђаковица на КиМ ЂаковИчку улицу (као што Липовица има ЛиповИчку шуму). Није нам познато где је и по чему је познат тај Ђаковац; да је у питању, рецимо, хармоникаш – као што је Царевац био виолиниста – онда би улица била Ђаковчева, а не Ђаковачка... мистерија, заиста.

Још једна мистерија: ако се град зове Крушевац, и у њему улице крушевачке, по којој се то (крушевачкој?) граматички становници зову КрушевЉани, а не КрушевЧани? Онда Крушево, у Македонији, мора бити насељено Крушевцима, а Лапово Лаповцима; можда је, ипак, боље да становнике Крушевца зове – Чарапани. И, још један предлог: ако на

Торлаку живе Торлачани, у Оџацима Оџачани, онда у Чачку морају живети ЧаЧаЧани: музикалније је.

Очигледну недоследност у називима становника насеља језикословци правдају поштовањем традиције тј. месног односно локалног обичаја. Чак и да је тако, чини се да то није баш паметан избор: ко ће онда преузети улогу просветитеља у једном народу који се баш не може подичити образовним нивоом? Шта ако први, када га неко пита одакле је, погреши, хоће ли онда бити по Вуку: како он тада, тако ми довијека? Хоће ли се онда становници Бачке – Бачвани – заиста женити Бачкуљама (како ми рече једна од њих, иначе професор српског језика), а не Бачванкама? Јесу ли на Умци заиста толико паметнији од других, да себе зову Умљанима, уместо Умчанима? Па нису баш сви са Уба Убави...

Посебна прича је недоследно наглашавање. Ако је поминути део вождовачке општине ДушАновац, зашто се градић близу Београда не зове ЛазАревац (него ЛАЗаревац), а онај у Источној Србији АлЕксинац (ово тим пре, што га сами Алексинчани тако акцЕнтују)? Да споменемо и Јасеновац, који би требало изговарати као ЈасЕновац, јер је тако чинила огромна већина његових жртава и све становништво. Ту су још и Младеновац, Деспотовац, Крагујевац, затим Аранђеловац... Зашто се овде не поштује изворно наглашавање самих мештана? Има један виц о две младе мајке у Београду: – Како ти се зове син? – пита једна, док гурају свака своја колица. – АлЕкса, али овде га сви зову Алекса! – очајна је друга.

Ако смо толико пуни поштовања према устаљеним језичким навикама, зашто нас онда упорно, још од времена ЈугОславије, преко телЕвизије терају да слушамо о ЦрнОгорцима или краљу АлЕксандру – када тако готово

нико не говори? Је ли то неко решио да најзад буде доследан, па макар никада не био прихваћен? Чији је, онда, језик радија и телевизије, и коме се они обраћају? Да не говоримо о насилној производњи женских парњака именицама које природно имају само мушки род: психолог, драматург, судија, тренер, поштар... Пуно је вицева на ову тему, али медији не одустају; кад-тад нешто ће се запатити...

На супротном полу су они који се залажу за слободу и језичко шаренило, међу њима је сигурно најзначајнији један академик, што је наишло на свеопште одобравање школске омладине и свих фрустрираних провинцијалаца. Јупиии, нема више граматике! Критика нечијег *фрљања са надежима* данас се доживљава као напад на његов дигнитет и идентитет (можда и имунитет?). Слушајте само ђаке и студенте по аутобусима – заврћу ли заврћу... у чему се, врло често, њихов (локал)патриотизам и исцрпљује.

Ноам Чомски, у једној својој студији, каже да се *пожељно мишљење* гради помоћу две моћне алатке: медија и школског система. Зато смо упорно, у покојној Југославији, учили да се становник Приштине зове *Приштевац* (не Приштинац), а Косова (без помена Метохије) *Косовар* (а не Косовац, како чак и презиме постоји). И на овај начин – мада не само на овај начин – васпитавани смо, унапред, да се треба повиновати правилима албанског језика и народа који њиме говори.

.....

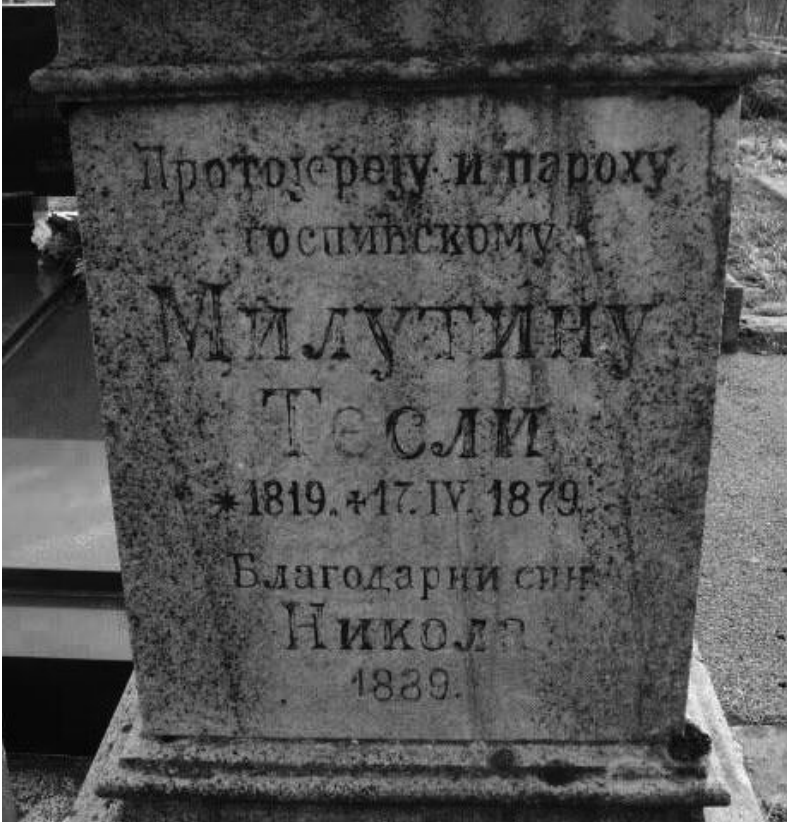
Ја станујем близу Пионир хале, па се често запутим пешице Деспота Стефана булеваром, све до Републике трга; како вам изгледа ова реченица? Смета вам ред речи у њој? А не смета ако пешачим од *Звездара театра* до *Сава центра*? Не

смета, навикли смо се, и мењати ту навику био би узалудан посао. Чак и ако постоји јасно правило да прво иде општи појам, а тек потом појединачно, ближе одређење: *Стадион ЈНА, Позориште Бошко Буха, Кафана Три листа дувана...*

Има у Црној Гори пословица која, с варијететима, гласи отприлике овако: *што се грбо роди, вријеме не исправи* (грбо – грбаво, криво; *грдо, грдно* – ружно). У нашој језичкој пракси, она би се односила на речи које користимо у погрешном облику или на погрешан начин, а никада и никако да се потрудимо да ту грешку исправимо. Нека, овако смо навикли.

Најбоља илустрација овога што желимо да кажемо је поклопац мотора легендарног *фиће*. Пример је из једне, неправедно заборављене, књиге старог, угледног лингвисте, неће нам замерити што га користимо. Наиме, ауто *Застава 750*, познат још и као *национална класа*, производио се у Крагујевцу тачно 30 година, од 1955. до 1985. И свих тих тридесет година на вратима мотора имао је четвртасто поље, предвиђено за регистарску таблицу – у питању је изворно италијански модел, а у Италији је предња таблица била мали правоугаоник, а задња двоструко већи квадрат. И свих тих тридесет година власници су морали да буше четири нове рупе, или да провлаче жицу кроз ребра за хлађење, како би учврстили регистарске таблице сасвим других димензија. И никада нисмо прерадили производну траку, што би вероватно одузело свега неколико дана – нека, овако смо навикли.

Што се мене тиче, ја волим да трчим. Првом приликом, кад из позоришта „Звездара” дотрчим до конгресног центра „Сава”, подићи ћу руке као Роки у истоименом филму. Ех, још када бих могао то да учиним *позориштално*, а не онако театрално... Не претерујмо у језичком чистунству, о томе ћемо нешто касније.

Обратите пажњу на то како пише, чији је парох?

Што баш мене Србија да снађе?

Или: како смо од *Отаџбино, ту сам!*
дошли до *Ubi bene, ibi patria?*

Дакле, није питање *да ли* смо од спремности да погинемо за родну грудну дошли до става да је отаџбина тамо где нам је добро; питање је *како* се то догодило? А да се догодило, више је него јасно из простог увида у непрестано вишегодишње исељавање, у десетинама хиљада, из матице и одласку тамо *где је добро (ubi bene)*.

Ако је за утеху, појава уопште није нова: и на латинском језику најпре је писало *patria prima cura – отаџбина (је) прва брига*; потом су, највероватније, *патрију* стигле недаће, па су малодушни паметњаковићи, преци ових данашњих, одлучили да иступе са својим геслом.

У начелу, ствар је врло једноставна. Ако сте се родили у Србији, о тој чињеници можете мислити а) да нешто значи, да се то није догодило случајно или б) да сте дословно *рођени* баксуз (тур. *бахт суз* – среће без), значи несрећник. А можда спадате у оне који уопште немају лични став, па вам овај чланак помогне да га изградите.

Добри стари Кант ономад рече, да мало поједноставимо: поступај тако, да твоје понашање може постати опште правило. Да видимо, да ли вам се више свиђа опште правило под а) или оно под б)?

А) Ја сам рођен у Србији, то је моја *отаџбина*. Све је у језику: ово *отац* упућује на генерације мужева који су градили

и бранили свој комад планете Земље, и зато га још звали и *земља*. Још се каже и *домовина*, јер се за њу везују топлина, заштита, љубав, осећај заједништва и припадности, што све симболише реч *дом*. Ту је и већ поменути израз *родна грудa* (чак и ако сте рођени на неплодном кршу и камену), и са њим сагласан *мајка (земља)* – она која нас је родила (Руси кажу *родина*). Баш као у породици, заступљена су оба родитеља и зато, кад мислим на Србију, осећам и њену материнску нежност, као и снагу и понос које баштиним (баштинити – башта – отац, реч сачувана у пиротском крају; баштина – очевина, односно наслеђе).

Дакле, шта добијамо ако овакав став постане опште правило? Добијамо понос и спремност на жртву који се подразумевају. Добијамо здраво *родољубље* (латинизам *патриотизам* немогуће је превести на одговарајући начин), што не треба поистовећивати са национализмом. За ову земљу гинули су припадници свих њених народа, често као добровољци (Чеси, Цинцари, Јевреји, Словенци, Мађари). Ако заступамо овакво схватање, можда можемо бар донекле да разумемо бол човека прогнаног из Хрватске или Босне или од било где – када каже *домовина*, он помисли на Крајину, Славонију, Далмацију... на своју *родну груду*.

Б) Ја сам *грађанин света*, мене заиста не интересује ко је које вере или народности, не желим даље да таворим у овој *балканској крчми*, где ми над главом стално виси мач могућег рата или бомбардовања. Тамо, на Западу, моју годишњу плату зараде за месец дана! Идем, боље да тамо перем судове у неком ресторану или да физикалишем на грађевини, док још могу, него да се овде грчим за сићу.

Звучи познато? Нема сумње да је овакав став код нас већ неко време готово правило. Родољубље се доживљава као